

A toponimia como valor cultural

María Abelleira Fontán

Salida ao campo

A toponimia forma parte dos elementos culturais que a UNESCO denomina patrimonio inmaterial dos pobos¹. O patrimonio inmaterial caracterízase por ser en si mesmo un lugar común de identidade colectiva, un referente compartido por unha comunidade. Xeración tras xeración, os galegos e as galegas foron nomeando os lugares que habitaban e cultivaban; as designacións de lugares, aldeas, leiras, montes, ríos, camiños, eiras, foxos, penedos, regueiros, cruceiros, fontes, etc. foron transmitidas como un legado de vital importancia familiar e veciñal.

Os topónimos son aquelas palabras con que os humanos designamos e recoñecemos o espazo que habitamos, o espazo que vivimos. Este coñecemento do medio permitiunos ao longo da historia sobrevivir e adaptarnos aos cambios que na nosa contorna se

puidieran suceder. Esa aprendizaxe que supón modificar certos hábitos e comportamentos en prol dunha mellor adaptación ao medio que nos rodea é transmitida de xeración en xeración dotando, así, ás xeracións máis novas da vantaxe do coñecemento previo das súas proxenitoras. Neste entramado desenvólvese o que denominamos Cultura.

En Galiza, a toponimia conforma un patrimonio dunha enorme riqueza. Factores como a dispersión da poboación, o predominio de actividades vinculadas á agricultura e á gandería, o modelo de repartición da terra caracterizado pola fragmentación da propiedade ou a propia orografía irregular contribuíron de forma significativa a que a frecuencia de topónimos sexa tan elevada no noso territorio. Os nomes dos lugares, dos camiños, das veigas, dos montes, dos penedos, das fontes, dos ríos e regatos... son unha evidencia da estreita relación que os

galegos e as galegas mantiveron coa súa contorna. Este amplo repertorio de nomes permitiunos nomear e identificar cada lugar do espazo que habitamos e isto serviunos como o primeiro xeolocalizador da nosa historia. Ao nomear cada recuncho, cada elemento singular podemos comunicar, dar a información detallada dun lugar concreto nun momento en que aínda non existía o XPS nin os teléfonos móbiles.

E todo este sistema foi construído na lingua de uso das persoas que habitaron esta terras que non foi outra que o galego. O galego é a lingua sobre a que se construíu a nosa cultura, o noso patrimonio, a nosa toponimia. Supón unha forma de entender o mundo e así se manifesta nas designacións con que nós nomeamos a nosa contorna e nos comunicamos. É fundamental o respecto á lingua e é fundamental respectar as peculiaridades lingüísticas das respectivas zonas xeográficas

¹ Convención para a Salvagarda do Patrimonio Cultural Inmaterial. Conferencia Xeral da Organización das Nacións Unidas para a Educación, a Ciencia e a Cultura (UNESCO), París, 2003.

pois delas se constrúe a súa propia historia. Para alén disto, e a nivel normativo, a lexislación establece a través da Lei de normalización lingüística (3/1983, do 15 de xuño) que “os topónimos de Galicia terán como única forma oficial a galega”.

Por que recoller. Cambios na sociedade.

Hoxe en día, a toponimia, e especialmente a microtoponimia, deixaron de cumprir parte da súa función como referente común debido a factores como a progresiva desaparición dos modos de vida tradicionais, a transformación demográfica ou o progresivo despoamento das zonas rurais. Nomear lugares, penedos, camiños, leiras... implica un gran coñecemento do medio que nos rodea, da xeografía do territorio, das características particulares de cada parcela, da vexetación, da veciñanza. O abandono progresivo do rural supón o esquecemento dun amplo coñecemento acumulado ao longo dos séculos; un coñecemento que aínda se mantén vivo nas persoas de máis idade pero que está gravemente ameazado de desaparición de non traballar en prol da súa recollida e conservación.

É necesaria, pois, unha intervención de urxencia xa que se está a observar unha preocupante perda de toponimia, e especialmente de microtoponimia. Moitos topónimos xa só se conservan en persoas de idade e, o que é máis preocupante, apréciase a ausencia de transmisión xeracional, o que deriva nunha perda permanente dos topónimos.

Unha aposta de futuro. Iniciativas para a recollida de toponimia.

Nos últimos anos, e sobre todo na última década, conséntase un

crecente interese pola recollida, estudo e conservación da toponimia e da microtoponimia en Galicia, principalmente por parte das institucións públicas. Algúns exemplos deste crecente interese (unha mostra do moito que podemos atopar na rede) son o Proxecto Toponimia de Galicia, o proxecto Aquén da Universidade de Vigo, o blogue do SNL do Concello de Vigo Toponimia de Vigo, o labor desenvolvido pola Asociación Galega de Onomástica ou o proxecto Chamámonos Así, unha proposta do Concello de Pontevedra deseñada co fin recoller, manter, pór en valor e difundir a toponimia deste concello.

No marco deste último proxecto aquí referido, Chamámonos así, leváronse a cabo traballos de recollida en varias das parroquias do concello de Pontevedra, entre elas a de Lérez. Ata o momento, ademais de Lérez, recolleuse nas parroquias de Lourizán, Marcón, Mourente, Tomeza, Verducido, Santa María de Xeve, Santo André de Xeve, Cerponzóns, Alba, Bora, Ponte Sampaio, A Canicouva, Salcedo e Campañó.

O propósito desta iniciativa era recoller de xeito exhaustivo a toponimia das parroquias rurais do concello de Pontevedra e con certa urxencia debido ao avellentamento da poboación e á falta de transmisión xeracional, sistematizar toda a información recollida e deixala dispoñible para o seu uso, mellorar a cartografía municipal, divulgar os resultados entre a poboación en xeral, protexer o patrimonio inmaterial e mellorar o coñecemento que temos de nós mesmos e nós mesmas.

Para conseguir estes obxectivos contouse coa colaboración do tecido asociativo activo nas diferentes parroquias, do cal se recibiu unha resposta

inmellorable en canto a implicación e compromiso cos fins do proxecto, tanto no papel de informantes como de intermediarios entre os técnicos que desenvolveron os traballos de recollida e as informantes. Buscáronse como informantes persoas de idade avanzada, preferiblemente naturais da parroquia ou que levasen moito tempo a residir nela e que tivesen relación cos labores do campo. Da man destas persoas fóronse visitando os lugares da parroquia e sinalando en mapas os puntos coas denominacións que lle daban na zona. Estas denominacións eran anotadas coas características fonéticas propias da área de recollida, mantendo as súas peculiaridades.

Posteriormente, estes datos foron trasladados a un formato dixital e integrados nunha base de datos de acceso público que permite a consulta e estudo dos topónimos alí recollidos: <http://toponimia.pontevedra.eu/web/app.php>. Ademais desta base de datos, habilitouse un blogue do proxecto² no que se recollían noticias relacionadas cos traballos desenvolvidos, realizáronse exposicións cos mapas resultantes da recollida nalgunhas das parroquias nas que se realizaron os traballos e organizouse unha exposición xeral na cidade de Pontevedra sobre o proxecto en si.

Esta é unha pequena mostra dos topónimos recollidos na parroquia de San Salvador de Lérez, que poden ser consultados na base de datos citada. Nesta relación os topónimos ordénanse atendendo a criterios de significado³ coa intención de ofrecer unha mostra do valor significativo dos topónimos á hora de coñecer a nosa contorna e historia:

² <http://www.websendesarrollo.com/>

³ Baseado en: Cabeza Quiles, Fernando. 1992. Os nomes de lugar. Topónimos de Galicia: a súa orixe e o seu significado. Editorial Xerais.

Referencias ao terreo, ás súas características orográficas ou á súa constitución: A Lomba (A Piolla); lugar situado en elevacións pequenas e redondeadas; A Costiña (O Outeiro); O Outeiro; A Coviña (A Piolla); Barreiro (Casal Novo); A Lameira (Casaldarado); A Pedreira (O Castelo e Casal Novo); Seixido (A Cendona); referido a sitios pedregosos; O Areeiro (O Cruceiro); Valiño (O Cruceiro); referido a val; A Carneira (Pedra Picada); área pedregosa; A Barcia (A Piolla); concavidade topográfica.

Relacionados coas augas que regan o lugar: A Ribeira (A Gándara); Lagoa (O Castelo); O Rial (Casaldarado); asociado a pequenos arroyos, moi

frecuentes en Galiza; As Regueiras (A Piolla e O Castelo); referido a pequenas correntes de auga; O Gorgullón (Couso); lugar onde as augas do río fan ruído, burbullas.

Relativos ás terras, á súa flora ou á forma en que se traballaron: A Codeseira (O Arco); O Prado (O Arco); O Soutullo (O Arco); diminutivo de Souto; A Sobreira (Casal Novo e O Cimbelo); A Xesteira (Casal Novo); O Caneiro (Casal Novo e O Cimbelo); conxunto abundante de canas; O Soutiño (Casal Novo e Casaldarado); A Cavada (Casaldarado); A Vesada (Casaldarado e A Cendona); campo que se cultiva, terras vesadas ou

aradas; O Loureiro (Casaldarado); As Toxeiras (O Castelo); As Cernadas (A Ferreira); referido a antigas queimas para a roturación do monte.

Aqueles relacionados coa relixión: O Campo Santo (Couso); A Reitoral (A Fontaiña); A Granxa (O Outeiro); fan referencia á existencia de antigas fundacións eclesiásticas de rango inferior aos mosteiros e priorados. Case todos os mosteiros de Galicia algo importantes tiñan as súas granxas ou grañas que, tendo á fronte un monxe labrego ou mestre, se ocuparía de subministrar produtos agro-gandeiros aos seus respectivos cenobios; Baixo Convento (A Porta do Sol).

Topónimos relativos á vías de comunicación: A Encrucillada (O Castelo); referido á presenza de antigos camiños que na súa intersección formaron unha cruz.

Topónimos que aluden á posición relativa ou situación: Riba da Gándara (A Gándara), A Cachada de Baixo (O Outeiro).

Topónimos relativos a construcións diversas: O Cano do Cura (A Piolla, Casal Novo e O Arco); construción que trasladaba a auga desde o Pozo Negro ao Mosteiro de San Bieito de Lérez. Este cano salvaba a estrada de Xeve cun arco, o que lle dá nome ao lugar do Arco.

E tamén podemos atopar topónimos que falan de fauna, de arqueoloxía, de formas de asentamento humano, de nomes persoais...

A toponimia non é visible, é intanxible, é inmaterial e unha parte moi importante dela non está escrita. Sobrevive só na memoria e nela reside a súa fragilidade. De aí a necesidade de idear novas fórmulas para a súa conservación.

Detalle do Cano do Cura